Людмила Михно (Україна, Сумський ДПУ)

ЕСТЕТИКА МОВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ

Мова українських народних історичних пісень ще не була предметом цілеспрямованих лінгвістичних розвідок. В основному історичні пісні привертали увагу фольклористів, літературознавців (М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Мишанич, М. Костомаров, Г. Нудьга, М. Плісецький, І. Франко та ін.). Історичні пісні — «ліро-епічні фольклорні твори про конкретні історичні події, процеси та історичні особи» [7, с. 171] — особливий жанр народної піснетворчості тому, що безпосередньо пов'язаний із національно-мовною свідомістю, етномовними ідеалами, національно-історичною мовною пам'яттю. Словесні форми, мовнообразні моделі в означених текстах характеризуються підвищеним емоційно-експресивним потенціалом. Адже слово в історичних піснях набуває ніби подвійної художньої вартості: з одного боку, воно освячується фольклорною традицією взагалі, з другого, — використовується у ролі засобу, активізованого для позначення емоційно-оцінного ставлення до реалій (осіб, подій, речей) масштабного характеру (у їх національно-історичному вимірі). Отже, естетичний потенціал словесно-образної організації історичних пісень надто високий. У зв'язку з цим потребує докладного розгляду естетика мовних засобів, реалізованих у фольклорних зразках як найдавніших пам'ятках словесної етнокультури, зокрема — у поетичних творах історичної тематики, де особливо актуалізованою є героїка в описі персонажів, подій.

Актуальність розвідки вбачаємо у потребі поглибленого, докладного аналізу естетичного потенціалу мовних одиниць у конкретній реалізації — на прикладі найдавніших народнопоетичних зразків героїко-трагічного змісту, що становлять народномовний фонд етноестетики українців.

Мові фольклору притаманна феноменальна властивість естетизації прямого називання реалій. Інакше кажучи, буденні, звичні речі (повсякденні реалії), відтворені у фольклорних зразках і зафіксовані з допомогою мови — шляхом прямого називання (або з допомогою "стертих" переосмислень типу *дощ іде, сонце сходить, сонце заходит*ь і под.) автоматично виникають у нашій свідомості, у мовній пам'яті етноносіїв як мовно-естетичні знаки культури (С. Єрмоленко), тобто породжують почуття, спричинюють емпатію. Проблемі національної самобутності естетики українського пісенного фольклору присвячена монографія Я. Гарасима (2010), у якій сконцентровано увагу на домінантній для етноестетики народнопісенної творчості категорії добропрекрасного, простежено національну експресію мови української народної пісні на рівні системи образів, евфемізованої формульності, поетичної стилістики та звукової організації ритмомелодики.

Наукову джерельну базу з означеної проблеми складають також праці учених-мовознавців В. Ващенка, с. Єрмоленко, Н. Данилюк, В. Жайворонка,

Н. Журавльової, В. Калашника, В. Кононенка, О. Маленко, О. Потебні, О. Федик, В. Чабаненка та ін.

Не розв'язаною докінечно сьогодні є як проблема естетики мови фольклору, так і естетика мови взагалі. Не визначено, не описано вповні поняття естетики мови, не з'ясовано природу цього феноменального явища — універсальної властивості мови. Вважаємо, що існує потреба у дослідженні потенційних джерел мовної естетики / естетики мови, у встановленні наявності / відсутності естетичного в мові фольклору. Є потреба виявлення факту генези мовної естетики (чи, навпаки, факту зникнення естетики мовних одиниць), утвердження чи заперечення існування категорії естетичного в мові, аналіз засобів реалізації естетичного та ін.

Метою нашого дослідження вважаємо з'ясування специфіки реалізації естетичної функції мови в художньо-образному текстотворенні народних пісень історичного циклу.

Естетика мовних одиниць (елементів мови, мовних структур (конструкцій)) — це їхня властивість (потенційна здатність) викликати відповідні емоції та почуття, формувати певну настроєвість, створювати конотативний (емоційно-експресивний, емоційно-оцінний, емпатичний тощо) зміст висловлювання, стилістично (емоційно-експресивно) забарвлювати, ускладнювати (прирощувати) семантику слова (виразу) конотаціями (спричиняти виникнення конотем у семантичній структурі слова), орнаментувати текстову оповідь, художньо увиразнювати, прикрашати, поетизувати. Взагалі і народна мова, і мова народної творчості — явища естетичні в своїй сутності. Особливо це помітно на прикладі народних найменувань: скажімо, рослин — квітів (*волошка скабіозовидна — адамова борода; астрагал — богородиця-роза, богородична коса, богоростка, божі ручки та ін.; звіробій — бождеревок, божа травка, божа трійця, божа крівця та ін.; зозулинець салеповий — дремлик, зозулячі чобітки, зміїна травка, зозулині сльози любимене, любка та ін.; лапки, зубник, конотопці та ін.)*, злакових культур і под. (*соняшник*, *жито*), грибів *(лисички, мухомор, бліда поганка, рижик, зеленка, сивулька, свинушка, козулька, білка; білий гриб — білас, війт, гриб правдивий, житник*, *рудяк, сушняк, черствак та ін.; підосичник — трепетяник, чорниш, червінка, козак, багнюк та ін.).* Фактами естетичного є переносність як чинник творення метафоричного у багатьох випадках найменування. Крім цього, для всіх назв характерна поетика, тобто образність, художньотворчість, оцінність. Народна спостережливість, народний досвід, народна мудрість віддзеркалюються у найменуваннях реалій довкілля. Зовсім інакшою постає мова у текстах народної, зокрема народнопоетичної, творчості: у ритмічно організованих строфах фіксується з допомогою мови картина світу як максимально концентроване, максимально об'єктивоване і водночас естетизоване й художньо осмислене словесно-образне відображення дійсності. Народнопоетичні тексти — не первинні зразки кодування дійсності, а її образно-поетичне відтворення, поетичне переосмислення у процесі освоєння, сприйняття; первинною фіксацією довколишньої картини світу є власне мова (мовні одиниці); тому

фольклорно-пісенний континуум — це вже інша площина народної мовотворчості, зображення реального, відомого, але з відмінним осмисленням і конотативним забарвленням (емоційним нашаруванням).

Вважаємо, що мова в своїй сутності — явище естетичне: мова як організм пронизана естетичним початком, містить у своєму арсеналі засоби творення естетичного, зорієнтована на естетичну фіксацію картини світу різними способами. Художня, зокрема фольклорна творчість, — найприродніший і водночас найпрозоріший, найбільш органічний спосіб представлення дійсності у естетичному — художньо-образному, художньо-оцінному ракурсі. Поетизація довкілля, що оточувало людину, у фольклорі на словесно-образному рівні пов'язана з емоційно-оцінним представленням картини світу.

В основному фольклор послуговується традиційними засобами створення естетичного у текстовому континуумі. Зокрема, це використання словотвірних елементів — переважно зменшено-пестливих суфіксів, що формують широкий спектр емоційності, активізація лексем із конотаціями позитивного змісту (з відтінками урочистості, піднесеності, захоплення) чи негативного — з відтінками зневаги, презирства, осуду, страху і под. (рідше), синтаксичних структур (паралелізмів, заперечних порівнянь, відокремлених прикладкових сполук, звертальних конструкцій), формульності (формульних сполук) та художньо-образних засобів традиційної поетики з різноплановим конотуванням відповідно до контексту та ідейних настанов, світоглядних позицій етномовців, з домінуванням добропрекрасного (термін Я. Гарасима).

Естетика (поетика, емоційно-оцінна, емоційно-експресивна, художньо-образна, словесно-образна майстерність представлення дійсності) мови народної історичної пісні формується на основі різнорівневих засобів: фонічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних. До фонічних засобів фольклорно-пісенної поетики творів історичного жанру зараховуємо просодику (ритм, інтонацію, мелодику, тембр мовлення, наголоси, рими), звукоповтори, аферези, звуконаслідування. Проте ці засоби неоднаково вживані в розгляданих текстах фольклорно-пісенної творчості. Слова, у яких спостережено зсув наголосу, у тексті пісні сприймаються органічними одиницями, природними: адже таке наголошення підпорядковується інтонаційному оформленню, внутрішній ритмомелодиці тексту і не оцінюється як помилкове, хибне, зіпсоване, а, навпаки, як доречне, стилістично виправдане. Наприклад: *Засвистали козаченьки В поход з полуночі, — Заплакала* ***Марусенька*** Свої чорні очі [8, с. 129], *А я тебе, мій Нечаю, Не убезпечаю, Держи собі коня в сідлі Для свого* ***звичаю*** [8, с. 131], *Вийди, вийди, Морозихо, В червоних* ***чоботях*** [8, с. 144].

Ритмічний малюнок народних історичних пісень різний, але в цілому він відзначається такими показниками, як непосмішливість, розважливість, протяжність, уповільненість, пафосність, урочисто-піднесеність («Ой на горі та женці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін по діброві», «У неділю рано-пораненьку» та ін.). Інтонаційно-мелодійний лад то сумний («У неділю рано-пораненьку», «Де ж ти, мій милий, виїжджаєш», «Ой з-за гори

чорна хмара, мов хвиля, іде», «Розлилися круті бережечки» та ін.), то бадьоро-закличний, піднесений («Ой що то за крячок», «Ой на горі женці жнуть», «Чи не той то хміль» та ін.). Модально-інтонаційні відтінки суму, що спричинені трагізмом, — характерні складники просодичної організації народних історичних пісень («Кувала зозуля на Спаса раненько», «Карпати, Карпати, великії гори»). Ритмомелодійний лад народних історичних пісень такий, що викликає у слухачів почуття туги, жалю, деякої безвиході, приреченості, співчуття і разом з тим гордість, піднесення. У результаті ідейно-тематичний план пісні значно увиразнюється, конкретизується. Показово, що ритмомелодійний, ритміко-інтонаційний малюнок історичних пісень відзначається змінністю, рухливістю, контрастом, тобто динамічним розгортанням (напр., пісня «Розлилися круті бережечки» розпочинається сумною інтонацією; поступово ритміко-інтонаційний контур чіткішає, вивільняється і наприкінці інтонація набуває життєстверджувального відтінку). Показово, що інтонація (тембральне забарвлення) розпачу, зневіри, безвиході відсутня.

Важливими показниками естетики народнопоетичного мовотворення є морфолого-словотвірні засоби. Одна з найвиразніших ознак мови народнопоетичної творчості — активне використання суфіксів зменшено-пестливого значення в іменниках, прикметниках, прислівниках. Призначення цих одиниць — створювати багатопланове емоціно-оцінне, емоційно-експресивне тло повідомлюваної інформації у фольклорному дискурсі. Значний корпус градаційно забарвлених демінутивних суфіксів з позитивними конотаціями в українській мові свідчить про розбудовану систему її етноестетичних засобів. У цілому зазначене переконує в тому, що наша мова відзначється естетичною потужністю, глобальною орієнтацією етномовоносіїв на створення максимально позитивного і різновекторного емоційного фону фольклорного дискурсу.

З-поміж зменшено-пестливих форм в українських народних історичних піснях домінують іменникові утворення із суфіксами -оньк- (*Привезу я тобі худобоньки та десять возів* [8, с. 117]), -еньк- (*Гей, в доріженьку та великую* [8, с. 116]), -очк- (*Я думала, сину, Невісточку брати* [8, с. 199], *А я, бідний, з діточками* [8, с. 116]), -ечк- (*Піду лісом стежечками* [8, с. 116]), -еньк- (*До Дунаю приїжджаю, З кониченька не вставаю* [8, с. 117] -к- (*Ой ти станеш з шабелькою* [8, с. 115]), -ик (*Соколику-сину* [8, с. 117], *ой не вспів Морозенко На коника сісти* [8 с. 143]), -ок (*лучок та тугесенький* [8, с. 120]), -атк- (*татарчатко, А по дочці та внучатку* [8, с. 121] та ін.

Демінутивні форми в історичних піснях зорієнтовані на те, щоб передати емоції палкої прихильності, любові і водночас туги, суму, переживання, спричинені розлукою: «*А хто ж тобі, мій миленький, постільку постеле?*» / «*В чистім полі травиця шовкова, /То для мене постелька готова*» [8, с. 121].

Актуальними також є емоції захоплення, замилування історичною постаттю. Водночас помітна поетизація особистості народного героя, прихильне ставлення до нього як мужнього захисника Батьківщини: *Своїм*

тілом білесеньким Орлів [8, с. 147]. У історичних піснях оспівуються *головонька*, *тіло*, *серденько, руки* (*рученьки), ніжки* козака.

Демінутивні одиниці володіють здатністю передавати почуття безмежної туги, журби, розпуки, душевного надриву, спричинені смертю героя. Наприклад, у пісні «Ой вийду я на могилу» демінутивні елементи (*кровця, криниченька, головонька*, *серденько, ножечки*, *хатка, віконця)* виступають тими засобами, що формують чуттєвий простір тексту, наскрізно етнізований завдяки цим же засобам : Не дуже його постріляно: *Головонька начетверо, А серденько нашестеро, А ножечки на гишечки* [8, с. 19]. У результаті виникає пісня-плач, пісня-туга і постає картина суворої історичної дійсності минулого.

Зменшено-пестливі одиниці в історичних піснях, у центрі яких перебуває козак, захисник, мужній воїн, є своєрідним національно-мовним обрамленням оповіді, показником поетичної натури мовоносіїв, виразником рис національного характеру (мрійливості, лагідності, душевності): *До Дунаю приїжджаю, З кониченька не вставаю* [8, с. 119], *Чи галочки чорнокрилі, Чи коники воронії* [8, с. 119], *Де козаки кіньми грають*, *Шабельками повертають* [8, с. 120]. Без сумніву, творцями історичних пісень були самі учасники військових походів. Проте це аж ніяк не позначилося на емоційно-експресивному забарвленні мови пісенних творів: історичні пісні так само мелодійні, тужливо-ліричні, задушевні: «*Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці, Та збирайтеся до хана в гості*» [8, с. 145].

Страждання — одна з домінантних емоцій у думах та історичних піснях. Страждання постає як туга, як плач, як душевний біль, що спричинені розлукою, загибеллю героя на війні. Це страждання таке, що сягає національного масштабу. Максимально типізованими є образи козаків — захисників України (треба відзначити, що національний тип героїчного захисника залишається незмінним у контексті сучасної доби, що засвідчують останні події в кривавій історії нашого народу). Наприклад: *У Глухові у городі Стрельнули з гармати, — Не по однім козаченьку Заплакала мати* [8, с. 153], *Кувала зозуля На Спаса раненько, На Спаса раненько, Та ще й жалібненько. Ой то не зозуля, то рідная мати, Вона виряджала Сина у солдати* [8, с. 199].

Навіть недруги, вороги в історичних піснях означені позитивними емоціями, що посилюють демінутивні суфікси: *Ой прийдеться вже ляшенькам В Польщу утікати* [8, с. 129], *Не по однім ляшку Заплакали діти* [8, с. 29]. Цей факт є переконливим свідченням гуманної, миролюбної вдачі українців.

Прикметники в народних історичних піснях теж наділені зменшено-пестливими суфіксами: -еньк (*Ой п'є Овраменко, ой п'є, молоденький* [8, с. 116]), *Його мати та старенькая* [8, с. 116]), -есеньк (*Повій, вітре, да буйнесенький, Да на мої женці молодесенькі* [8, с. 18], *та чи будеш мені вірнесенький* [8, с. 119]). Разом з демінутивними іменниками вони створюють емоційно-забарвлені, художньо-виразні, естетично довершені картини народного світобачення. Вертикальне розташування у пісенній строфі

демінутивних прикметників чи іменників часто зумовлене ритміко-інтонаційним ладом пісні: *Ой, цюро ж мій молодесенький, Та чи будеш мені вірнесенький?* [8, с. 119], *Ой, цюро ж мій молодесенький, Подай мені лучок та тугесенький* [8, с. 120], *Під ним кониченько, Під ним вороненький* [8, с. 127].

Своєрідно забарвлюють текстову оповідь характерні для мови фольклору повні (нестягнені): Чи *коники воронії, Чи козаки молодії* [8, с. 117], *Ой чом коні гетьманськії Не п'ють води дунайської?* [8, с. 117], *А на ту пшеницю та озимую* [8, с. 118], *Ляцькую славу загнав під лаву* [8, с. 135], *Возьми дорогії шати* [8, с. 121], *пишуть листи все дрібнії* [8, с. 147] та короткі форми прикметників: *Чом ти, Дунай, став так смутен, Став так смутен, каламутен?* [8, с. 117]. Такі одиниці традиційно формують народнопісенний лад, надають фольклорним текстам відтінку поетичності, урочистості. Їх присутність у тексті — факт природний для мови фольклорних пам'яток.

Естетичну вагу мають субстантивовані прикметники, особливо ті, що позначені демінутивними суфіксами: *А миленьку в полон взяли* [8, с. 115], *вернися ж ти, мій миленький, вернися* [8, с. 121]. Такі одиниці емоційно забарвлюють текст, створюють задушевність пісенної оповіді, викликаючи позитивну настроєвість. Пор. інші приклади: *Сідлай мені вороного*, *Собі буланого* [8, с. 132].

Зменшено-пестливі суфікси характерні також для прислівників: *Частенько коням обрік даєш* [8, с. 121], *А я піду додомоньку* [8, с. 18].

Наявність вигуків, зокрема **гей, ой**, фіксуємо як характерну ознаку мовної тканини пісень історичного циклу. Ці вигуки властиві, як правило, мовленню чоловіків. Очевидно, творцями історичних пісень були саме особи чоловічої статі: *Гей, щоб бурлаків спіймати* [8, с. 147], *Гей, ви сідлайте коні вороненькі* [8, с. 48], *Гей, та Сірко з Січі та виїжджає* [8, с. 146], *Ой то ж пана та Супруна Ведуть загубити* [8, с. 145], *Та ой як крикнув же та козак Сірко* [8, с. 145]. Примітно, що ці вигуки передають емоції заклику до військових дій, захоплення мужністю, відвагою, заохочення до звитяг, вболівання за долю героїв.

Мова історичних пісень, що пронизані ідеями національного визволення, боротьби за незалежність, ідеями захисту народу від загарбників, позначена емоціями трагізму, туги, журби, плачу і водночас емоціями захоплення мужністю, героїкою народних захисників. Переплетення цих двох емоційних планів створює об'ємну і реальну картину тогочасної дійсності. Найвиразніше такі емоції передають відповідні лексеми: *журитися*, *плакати, сумувати*, *помирати, поховати, плач, журба, туга, сльози, лихо, могила, полон, лицар*, *смутний, невеселий, славний*, *славненький*, *вірненько*, *хорошенько*. У означених лексемах конотація є складником семантичної структури слова, емоційне забарвлення — прозоре: *А попереду Дорошенко Веде своє військо, Веде запорозьке Хорошенько*! [8, с. 127], *Пожурились славні запорожці* [8, с. 127] .

Виразними в естетичному плані постають синтаксично-стилістичні засоби: конструкціїї з паралелізмом, прямою мовою, відокремленими прикладками, звертаннями тощо.

Структури паралелізму, що покладені в основу архітектоніки текстів історичних пісень, викликають в уяві доволі своєрідні емоції — одночасної співдії сил природи і людини, взаємозалежність реалій довкілля, єдність сущого: Наприклад: *Ой що то за крячок по морю літає? Ой що то за бурлачок Да молодців збирає?* [8, с. 125], *Чи то хміль, Що коло тичин в'ється? ОЙ той то Хмельницький, Що з ляхами б'ється* [8, с. 128], *Ой на горі да женці жнуть, А попід горою, Попід зеленою Козаки ідуть* [8, с. 27].

Діалогічність виступає домінантною ознакою мовностильової організації дум та історичних пісень. Розмова, діалог, тобто спілкування — основа текстової пісенної композиції: «Ой слухайте, люди добрі, що хочу казати», «У нашого Платона не бритая борода», «Ой високо сонце сходить, та низько заходить» та ін. Такий спосіб пісенного оформлення створює атмосферу співучасті, співпереживання, співдії. Виникає враження безпосереднього перебування в колі зображених подій. Відтак пісня стає частиною «я» реципієнта, пронизує сутність його особистості. Час, відтворений у пісні, час, коли була створена пісня, і час, у який сприймається пісня, переплітаються, зближуються, взаємопроникають.

Відокремлені прикладкові сполуки — своєрідні емоційно-оцінні уточнювальні конструкції, що надають пісенній оповіді художньо-образного забарвлення: *Оврамиха, стара мати, А три сини мала* [8, с. 116], *Ой, доб'юся я до нього, злого бусурмана* [8, с. 117].

Враження безпосереднього спілкування, відтак — живої розмови, дієвості формують звертальні конструкції. Наприклад: *Ну-бо, хлопці, повстаньмо, Годі, годі спати* [8, 197], *Полно, братці, тоскувати — Лучче пісню заспівати* [8, с., 180], *Ой, Довбушу, ти пане наш* [8, с. 178], *Готуйте ви, славні запорожці, Гармати на могилі* [8, с. 175].

Художньо-образні засоби є тими показниками, що сигналізують про своє, національно-мовне сприйняття та осмислене переломлення дійсності. Епітетні структури постають одиницями членування етнодійсності, складниками національної картини світу. В історичних піснях — це традиційно метонімія: *Зажурилась Україна, бо нічим прожити* [8, с. 115], *За тобою*, *Морозенку, вся Україна плаче* [8, с. 142], синекдоха: *Бо я їду на Вкраїну з турком воювати* [8, с. 158], загальномовна метафора: *темна хмара наступила* [8, с. 126], евфемізми: *Оце ж тобі, вражий турчин, З душею розлука* [8, с. 115] — смерть, *В Тавань-город погуляти* [8, с. 1] — взяти участь у військовій сутичці. Типовими для мови фольклору і вживані в історичних піснях є тавтологічні сполуки: *Жніте, женці, да розжинайтеся* [8, с. 118], *Визволь, боже, сіромаху З темної темниці* [8, с. 124]. Естетичну вагу мають канонізовані епітетні сполуки: *В чистім полі дрібен дощик ліє* [8, с. 121], *В чистім полі чорний ворон кряче* [8, с. 121], *Гей, у лузі червона калина* [8, с. 128], *В сирій землі гнити* [8, с. 140], *Ой загнали Морозенка В глибоку долину* [8, 143], *Ой поведіть мене, вороги, На високую могилу*

[8, с. 145]. Емоційно забарвлюють тексти історичних пісень різні формульні сполуки типу: *За час, за годинку, За малу хвилинку* [8, с. 34], *Ой у неділю дай до обіда* Скотили гармати [8, с. 55], *Ой в неділю рано усі дзвони дзвонять* [8, с. 148], *У неділю рано-пораненьку* Да збирав женців Коваленко [8, с. 118]. Невід'ємними і виразовими виступають традиційні порівняльні конструкції: *Його мати та старенькая, Як горлиця, б'ється* [8, с. 116].

Отже, естетика мови — її феноменальна ознака. Універсальність мови як знакової системи виявляється і в тому, що її різнорівневі елементи потенційно здатні до естетизації. Естетику мови розглядаємо як її можливість / властивість передавати, створювати, формувати емоційно-експресивний, емоційно-оцінний зміст висловлюваної думки. Естетична функція мови виразно помітна у фольклорно-пісенному слововживанні, де естетизується кожне слово. Естетичний план фольклолрного тексту — його емоційне нашарування. В історичних піснях фіксуємо домінування емоцій страждання і захопленння, замилування народними захисниками — козацтвом. Провідну роль у естетизації змісту відіграють словотвірні та лексичні засоби; синтаксично-стилістичні структури також відзначаються естетичним потенціалом; художньо-образні одиниці є безпосередніми виразниками поетики як формальної, так і змістової організації означених текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарасим, Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. — Львів, 2010.
2. Грицютенко, І. Є. Естетична функція художнього слова. — Львів, 1972.
3. Данилюк, Н. Поетичне слово в українській народній пісні. — Луцьк, 2010.
4. Єрмоленко, С. Фольклор і літературна мова. — Київ, 1987.
5. Колесник, М.І. Людяність і краса. — Київ, 1980.
6. Кононенко, В. Рідне слово. — Київ, 2001.
7. Українська фольклористика . — Тернопіль, 2008.
8. Українські народні думи та історичні пісні. — Київ, 1990.
9. Українські народні пісні. — Харків, 2003.
10.Федик, О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). — Львів, 2000.
11.Чабаненко, В. Стилістика експресивних засобів української мови,. — Запоріжжя, 2002.